

Educació social, ètica professional i formació: una relació més que necessària

Belén Pascual

Rosario Pozo

Maria Antònia Gomila

Joan Amer

Margalida Vives

RESUM

La formació ètica és un repte que afecta totes les professions de l'àmbit social i educatiu, entenent que l'ètica és un requisit que possibilita assumir amb garantia l'alt nivell de responsabilitat que li és atribuïda (Ronda, 2011) i el compromís de la pràctica professional amb els valors cívics, els drets de la ciutadania i la participació democràtica. Aquest article planteja una aproximació a aquesta dimensió ètica de la professió i de la formació universitària dels futurs professionals. Enmarcat en un projecte d'innovació docent, presentam una reflexió envers aquesta dimensió ètica, inherent a la professió i a la formació dels professionals de l'educació social.

Paraules clau: ètica professional, educació social, formació permanent, codi deontològic.

RESUMEN

La formación ética es un reto que alcanza a todas las profesiones del ámbito social y educativo, entendiendo que la ética es un requisito que posibilita asumir con garantía el alto nivel de responsabilidad que le es atribuida (Ronda, 2011) y el compromiso de la práctica profesional con los valores cívicos, los derechos de la ciudadanía y la participación democrática. Este artículo plantea una aproximación a esta dimensión ética de la profesión y de la formación universitaria de los futuros profesionales. Enmarcado en un proyecto de innovación docente, presentamos una reflexión hacia esta dimensión ética, inherente a la profesión y a la formación de los profesionales de la Educación Social.

Palabras clave: ética profesional, educación social, formación permanente, código deontológico.

I. INTRODUCCIÓ

La formació ètica és un requisit que possibilita assumir amb garantia l'alt nivell de responsabilitat que s'atribueix a les professions de l'àmbit social i educatiu (Ronda, 2011). D'acord amb aquesta necessitat, l'educació social compta amb un codi deontològic (ASEDES, 2004) que orienta la pràctica professional (Pantoja, 2002). De tots els principis del codi deontològic, el de l'acció socioeducativa (ASEDES, 2004, p. 4) defineix el sentit fonamentalment ètic de la professió de l'educador social:

L'educador/a social és un professional de l'educació que té com a funció bàsica la creació d'una relació educativa que faciliti a la persona ser subjecte i protagonista de la seva pròpia vida. A més, l'educador/a social, en totes les seves accions socioeducatives, ha de partir del convenciment i responsabilitat que la seva tasca professional sigui la d'acompanyar la persona i la comunitat que resolguin les seves necessitats o problemes, de manera que llevat d'excepcions no li correspon el paper de protagonista en la relació socioeducativa, suplantant els subjectes, grups o comunitats afectades. Per això en les seves accions socioeducatives ha de procurar sempre la seva aproximació directa cap a les persones amb les quals treballa, afavorint aquells processos educatius que els permetin un creixement personal positiu i una integració crítica en la comunitat a la qual pertanyen.

En aquest sentit, la formació ètica permet complir aquells objectius que són propis al professional de l'educació social: enfocar la seva acció des d'una mirada àmplia i superant les seves pròpies creences (Riberes-Vilar, 2015); acompanyar el subjecte de l'educació, sostenir el procés (Molina, 2005) i desenvolupar treball d'equip buscant referents per construir respostes, discutir-les i generar processos (Vilar, 2009). No obstant això, la pràctica quotidiana de la professió es desenvolupa entre un model de relació de caràcter essencialment ètic (entre educadors i subjectes) i altres models de relació que des d'una dimensió tecnològica es basen en major mesura en les capacitats de l'educador per a «fer» (Molina, 2005). Si bé la tècnica és el mitjà per complir de forma rigorosa el compromís de la professió, aquesta no és la finalitat en si mateixa (Martín-Vila, 2012). Trobar l'equilibri entre el paradigma sociocrític i tecnològic és un repte complex i la tendència actual és cap a un predomini de la dimensió tècnica de la formació (Molina, 2005), sovint reflectida en les universitats on freqüentment es produeix una dissociació entre l'àmbit professional i l'acadèmic, no atenent prou aquestes necessitats formatives en qüestions ètiques (Pantoja, 2012).

El present article s'emmarca en la iniciativa PID 151.606 inclosa en el conjunt de projectes d'innovació i millora de la qualitat docent 2015-2016 de l'Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de les Illes Balears (UIB): «Anàlisi de les competències ètiques del grau d'Educació Social: l'educació en valors dins de i fora de l'aula». Aquest projecte ha comptat amb dues dimensions. Una de formativa, adreçada al professorat i alumnat dels estudis d'Educació Social; una altra d'investigació, consistent en un estudi dut a terme al llarg del curs i que ha comptat amb la col·laboració d'acadèmics, professionals i alumnat d'Educació Social. En aquest article presentem una aproximació a les implicacions formatives de l'**ètica professional i el codi deontològic des de la perspectiva dels professionals** del Col·legi d'Educaodres i Educadors Socials de les Illes Balears (CEESIB), els docents (de les assignatures relacionades amb diferents àmbits de la intervenció socioeducativa) i l'alumnat de quart curs.¹

2. OBJECTIUS I METODOLOGIA

Els objectius que ens plantejam amb aquesta recerca són:

1. Analitzar el lloc que ocupa l'ètica en la professió d'educació social des de la perspectiva dels professionals i els docents.
2. Definir el marc en què se situen les competències ètiques en els estudis de Grau d'Educació Social.
3. Valorar les limitacions i reptes formatius pel que fa a competències ètiques dels estudis d'educació social.

¹ El treball que presentem es correspon amb una de les dues parts de la recerca duta a terme en el marc d'aquest projecte. La segona part, no inclosa en aquest article, ha consistit en una anàlisi en profunditat sobre les competències ètiques als estudis d'Educació Social, a través d'un qüestionari al professorat dels estudis de grau de la UIB i un Panell Delphi adreçat a experts de distintes universitats espanyoles.

En un primer moment, s'ha dut a terme una anàlisi del pla d'estudis del Grau d'Educació Social de la UIB i s'han detectat aquelles assignatures vinculades amb el tema, tant en continguts específics com aquelles que tracten la qüestió ètica de forma transversal. L'objectiu, en aquest cas, era definir el component ètic del pla formatiu mitjançant una revisió sistemàtica de les competències, mòduls, matèries i assignatures que tracten sobre aspectes ètics. En paral·lel a aquesta revisió, i per tal de conèixer el valor atribuït a aquestes, s'ha incorporat la visió dels professionals, el professorat i l'alumnat. En aquest cas, l'objectiu ha estat identificar les competències més rellevants des de perspectives diferents, fent una reflexió sobre els reptes formatius.

La metodologia emprada ha estat l'anàlisi documental corresponent al pla d'estudis d'Educació Social, una entrevista a l'alumnat de l'assignatura de Pràcticum I (curs 2015/16), l'anàlisi de la informació recollida durant el seminari final de pràctiques (Pràcticum II) i dos grups de discussió (un grup amb professionals i un altre amb docents).

3. LA QÜESTIÓ ÈTICA AL PLA D'ESTUDIS D'EDUCACIÓ SOCIAL

El pla d'estudis del Grau d'Educació Social de la UIB compta amb una competència específica que tracta directament la qüestió ètica: *el compromís ètic amb les persones, la institucions i la pràctica professional*. A part, trobam diverses competències que es relacionen de forma més o menys directa amb la formació ètica.

- *Les competències específiques relacionades amb la pràctica d'una ciutadania activa*; capacitat crítica i autocrítica; capacitat empàtica, respectuosa, solidària i de confiança cap als subjectes i institucions; capacitat per desenvolupar actituds que possibilitin i afavoreixin el treball en entorns multiculturalment i plurilingües; i habilitats per potenciar les relacions interpersonals i entre grups.
- *Les competències específiques dels diferents àmbits de la professió* (educació familiar, desenvolupament comunitari, integració social, animació i gestió cultural, infància, joventut i gent gran) orientades, en primer lloc, a aconseguir una millor comprensió i coneixement de la realitat social i de les polítiques socials, així com un coneixement dels supòsits biopsicosocials i pedagògics de la intervenció. En segon lloc, orientades a una intervenció adequada sobre aquesta (la gestió, el disseny, la planificació, l'aplicació, l'organització, l'avaluació, etc.) en forma de programes, projectes i serveis, comptant amb estructures, recursos diversos; tenint en compte nivells diferents (individual, familiar, comunitari) i aplicant procediments i tècniques d'intervenció socioeducativa i comunitària.
- *Les competències genèriques i transversals*: capacitat comunicativa i lingüística; capacitat per a la utilització de les TIC en l'àmbit d'estudi i context professional; capacitat de gestió de la informació; capacitat de resolució de problemes i presa de decisions; autonomia en l'aprenentatge; adaptació a situacions noves; lideratge, creativitat i esperit emprenedor; obertura cap a l'aprenentatge al llarg de tota la vida.

D'acord amb les competències del pla d'estudis, les diferents matèries i assignatures incorporen continguts relacionats amb la bona praxi professional i el sentit ètic de la professió.

Un primer conjunt de continguts es relaciona amb les àrees psicopedagògiques bàsiques i són construïts, interpretats i explicats fonamentalment en l'àmbit de les ciències socials i humanes. Es tracta de les següents assignatures: Pedagogia social i comunitària, Història de l'Educació Social, Dret, Desenvolupament i benestar social, Fonaments de la societat contemporània, Sociologia de l'educació, Psicologia social dels grups i les organitzacions, Psicologia del desenvolupament.

Un segon conjunt de continguts té a veure amb la formació específica en tècniques, procediments, recursos, mètodes i estratègies que possibiliten una acció-intervenció integral i de caràcter complex. Les assignatures són: Documentació i comunicació científica, Mètodes i tècniques d'investigació educativa, Avaluació de programes en Educació Social, Tecnologies de la informació i la comunicació per a la intervenció socioeducativa, Anàlisi de dades en investigació educativa, Tècniques i programes d'intervenció socioeducativa en els problemes de conducta, Planificació de la intervenció en el camp de l'Educació Social, Direcció i gestió de centres i programes d'Educació Social.

El tercer conjunt de continguts es relaciona amb la formació pedagògica especialitzada en àrees d'acció i intervenció de l'educador i l'educadora social (vegeu la taula 1).

QUADRE 1. INTERVENCIÓ PROFESSIONAL EN EDUCACIÓ SOCIAL (MÒDUL 3)

<i>Intervenció Socioeducativa sobre Menors amb Problemes d'Inadaptació Social (I i II)</i>	<i>Formació i Inserció Sociolaboral</i>
<i>Pedagogia de la Delinqüència Juvenil i Penitenciària</i>	<i>Educació Social i Dinamització Socioeducativa en els Museus i Biblioteques</i>
<i>Intervenció Socioeducativa en Drogodependències</i>	<i>Programes d'Educació Ambiental</i>
<i>Educació de Persones Adultes</i>	<i>Programes d'Animació Sociocultural</i>
<i>Gerontologia Educativa</i>	<i>Educació per a la Igualtat de Gènere</i>
<i>Intervenció Socioeducativa en l'Oci</i>	<i>Programes d'Intervenció Socioeducativa en Persones amb Discapacitat</i>
<i>Intervenció Socioeducativa amb la Família</i>	<i>Violència de Gènere i Intervenció Socioeducativa</i>
<i>Programes d'Intervenció Socioeducativa en l'Escola</i>	<i>Educació Intercultural, Intervenció Socioeducativa i Immigració</i>

Com a complement formatiu fonamental dels diferents mòduls del pla d'estudis, el pràcticum constitueix un espai d'aprenentatge central per a la formació ètica dels futurs professionals. El pràcticum del Grau d'Educació Social de la UIB compta amb dues fases, el Pràcticum I durant el primer semestre i el Pràcticum II durant el segon (Facultat d'Educació, 2017).

Al Pràcticum I, mitjançant l'orientació tutoritzada, l'alumnat elabora un treball de revisió bibliogràfica i documental, així com de reflexió sobre la professió, els diferents àmbits professionals de l'educació social, la pràctica ètica de la professió i el codi deontològic. Com a complement a les activitats

formatives del Pràcticum I, des de l'inici del grau (any 2008) s'ha comptat amb la col·laboració del Col·legi d'Educadores i Educadors Socials de les Illes Balears (CEESIB) per a la realització d'un taller sobre ètica professional i codi deontològic destinat a l'alumnat de quart i com a formació prèvia a les seves pràctiques externes. Al curs 2015-2016, aquest taller ha estat dirigit per Iñaki Rodríguez Cueto. El taller ha consistit en una sessió pràctica sobre el contingut del codi deontològic per tal de prendre consciència de com la qüestió ètica afecta en la pràctica del dia a dia i la forma com es pot aplicar a la intervenció socioeducativa.²

Al Pràcticum II, coincidint amb el final del segon semestre i amb el final de l'estada de pràctiques, es realitza un seminari final al qual assisteixen també representants del Col·legi d'Educadores i Educadors Socials de les Illes Balears (CEESIB). L'objectiu principal d'aquest seminari és reflexionar sobre la pràctica posant en comú les valoracions individuals de la seva experiència. L'anàlisi i discussió conjunta dels punts forts i febles de la pràctica ajuda a consensuar els suggeriments i propostes de millora d'aquesta. Un dels elements centrals del debat durant el seminari és la qüestió ètica, la qual apareix a través de problemàtiques, situacions de dificultat o mancances que es valoren de forma conjunta.

4. UN PROJECTE DE RECERCA I SUPORT A LES ACCIONS FORMATIVES SOBRE ÈTICA PROFESSIONAL

Tant els professionals com el grup de docents universitaris consultats situen la reflexió sobre la pràctica socioeducativa ètica al voltant de la importància del valor del respecte cap a la persona atesa. Afirmen que es tracta d'una professió amb una dimensió relacional fonamental que es basa en el «treball amb persones i per a les persones».

Visió tecnocràtica versus visió humanista de la pràctica professional

Els professionals, partint del respecte com a valor central, destaquen la dificultat que suposa el predomini d'una visió excessivament tecnocràtica en detriment d'una visió humanista de la pràctica professional. Atenent la seva experiència, els professionals afirmen que «s'ha avançat en el saber, en el saber fer (metodologies i eines), que ens ha possibilitat ser més eficients i eficaços», però cal desenvolupar moltes altres competències que complementin les tècniques, com ara les afectivoemocionals.

Es remarca la necessitat que l'alumnat dels estudis conegui els orígens de la professió: «per avançar cal mirar el passat». Opinen que és important considerar aquells factors que fan perillar la seva capacitat per desenvolupar els coneixements i el saber fer. Es refereixen al context institucional i, concretament, al risc que suposa posar per davant un plantejament excessivament burocràtic que faci perdre el sentit de l'acompanyament i les accions socioeducatives.

² El taller formatiu adreçat a l'alumnat es va complementar amb una sessió formativa dirigida al professorat d'Educació Social i oberta a professors d'altres estudis relacionats amb l'àmbit social i educatiu. La finalitat del seminari era ampliar la capacitat del professorat per a orientar l'alumnat sobre els dilemes ètics de la professió que sorgeixen tant durant les pràctiques com en el context de treball de les diferents assignatures.

La necessitat d'una mirada crítica i el posicionament professional

D'acord amb la visió dels professionals, els docents posen l'accent sobre la necessitat d'adoptar una mirada crítica, alhora que responsable i madura, pel que fa a la consciència del lloc que ocupa el professional en un context socioeconòmic complex com és l'actual. En primer lloc, consideren important que els futurs professionals comptin amb una visió crítica sobre la ciutadania i les polítiques públiques que posi èmfasi envers les situacions de vulnerabilitat i desigualtat social, entenent els factors que les provoquen; també en relació amb les condicions laborals dels professionals de l'educació social i el conjunt de professionals de l'àmbit social i educatiu. En segon lloc, els docents consideren que el professional ha de comptar amb la capacitat per a contextualitzar la intervenció i posicionar-se com a professionals en aquesta situació, coneixent suficientment els models des dels quals ha d'intervenir (àmbit educatiu, sanitari, de serveis socials, etc.) i respectant qüestions legislatives, bioètiques i de codi deontològic. Han de ser capaços de situar la intervenció en un entorn social que disposa d'uns circuits, protocols, legislació i normativa específics, i que cal conèixer i tenir consciència de la seva rellevància.

La presència del codi deontològic als centres socioeducatius des de la perspectiva de l'alumnat

Després de l'experiència de les pràctiques externes, l'alumnat valora que als centres de pràctiques es té en compte el codi deontològic, tot i que aquest estigui incorporat als documents dels centres, protocols i normativa pròpia. Valoren que hi ha congruència entre el codi i la pràctica observada, sobretot en relació amb el principi de professionalitat, l'ús de la informació, el principi de confidencialitat, el tracte als participants dels programes (respecte als seus drets i la realització de projectes individuals), la presa de decisions en equip, reglaments interns (protocols i informes interns: el codi forma part dels projectes de centre, tot i que no s'esmenti explícitament el codi en si), l'espai de supervisió en alguns centres de pràctiques (treball sobre el vincle, emocions, cura d'un mateix i dels altres...).

Com a aspectes positius de la pràctica dels equips destaquen:

- Cohesió dels equips tècnics i existència de canals de comunicació clars i efectius, elements que ajuden a adoptar una mateixa orientació entre els membres de l'equip, afavorint i augmentant la seva eficàcia.
- Coordinació interna (dels equips) i externa (amb altres recursos). Aquesta fortalesa es converteix en una feblesa fonamental quan es donen dificultats de connexió amb els recursos externs.
- La importància de la supervisió i la formació conjunta dels equips en relació amb metodologies que poden millorar la seva pràctica.

Les opinions de l'alumnat després de les pràctiques mostren una presa de consciència del conjunt de condicionants que hi ha al darrere de la pràctica professional individual i dels equips, i per exemple, en relació amb els recursos socioeducatius, valoren els riscos relacionats, com són l'intrusisme laboral (que algunes tasques siguin assumides per personal en pràctiques o voluntaris) o l'efecte del *burn-out* sobre els equips.

Reptes metodològics

Els professionals pensen que els reptes metodològics principals es basen a posar en valor la dimensió del treball en equip i en xarxa de la intervenció socioeducativa, afavorint l'intercanvi i la supervisió, així com la dimensió del treball comunitari. Es fa esment a la necessitat de recuperar el sentit que la vessant comunitària va tenir en els orígens de la professió: «estar davant de la taula: si la persona no ve, nosaltres hem d'anar a les persones i als grups».

En aquest sentit, destaquen la importància de mantenir processos deliberatius en la pràctica educativa seguint la seqüència pròpia de: diàleg, crítica, reflexió i acció diferent. D'acord amb aquestes estratègies, valoren aquelles metodologies que permeten afrontar el conflicte i millorar la convivència, per exemple, les pràctiques restauratives.

Per la seva part, el professorat afirma que la metodologia docent és un factor reforçant de l'aprenentatge de competències ètiques i relacionals: activitats didàctiques a l'aula que faciliten la pràctica d'habilitats com l'escolta activa o l'empatia; dinàmiques de grup, debats, anàlisi de casos, jocs de rol; aprenentatge de models de treball en xarxa i interdisciplinari. Valoren la necessitat d'incrementar la formació en dinàmiques de grup des del primer curs del grau. Destaquen les possibilitats del treball cooperatiu en grups petits i heterogenis i, igual com apunten els professionals, les metodologies de resolució de conflictes com són les pràctiques restauratives.

Els docents reconeixen la centralitat que té actualment l'avaluació de competències cognitives en detriment de les altres i plantegen la necessitat de revisar els sistemes d'avaluació per identificar les possibilitats d'avaluació de les competències ètiques i de relació.

L'espai relacional i els valors que es transmeten a la pràctica quotidiana

Els docents fan una reflexió sobre les semblances entre l'entorn acadèmic i el professional i afirmen que sovint les problemàtiques en l'entorn formatiu universitari tenen a veure amb les que es poden donar en l'entorn professional. Solen tenir a veure amb les mateixes relacions personals i la capacitat per gestionar els conflictes, per exemple, en els equips de treball dins dels grups-classe. En aquest sentit, els docents proposen:

- Augmentar el coneixement de l'alumnat i les seves necessitats formatives.
- Afavorir una metodologia docent relacional i dinàmica que se centri en el respecte, la convivència i la pròpia experiència dels valors.
- Canalitzar la participació i aportacions de l'alumnat potenciant l'argumentació, respecte, autocontrol, autocrítica i empatia.

El tractament transversal de la qüestió ètica als estudis d'Educació Social

L'alumnat valora de forma majoritària la proposta de treball transversal al llarg de la carrera dins de les diferents assignatures per tractar qüestions ètiques relacionades amb els diferents àmbits i

des de les diferents perspectives, tot i que es pugui comptar amb espais pràctics com el taller dut a terme. Es considera necessari fomentar la reflexió entre l'alumnat:

- De forma seqüenciada al llarg dels cursos.
- Lligada de forma transversal amb assignatures diferents.
- Facilitant la reflexió sobre àmbits i col·lectius diferents.
- A través de l'anàlisi de casos pràctics (si és possible, de situacions reals) com a complement fonamental de la teoria.
- Amb la participació de professionals de l'educació social.

5. DISCUSSIÓ I CONCLUSIONS

En el marc d'un projecte d'innovació docent de la Facultat d'Educació de la UIB, es presenten els resultats d'un estudi orientat a analitzar i reflexionar sobre la dimensió ètica de la professió de l'educació social i les implicacions d'aquesta dimensió ètica sobre la formació dels professionals.

D'acord amb les competències, les diferents matèries i assignatures del pla d'estudis compten amb continguts sobre la bona praxi professional i el sentit ètic de la professió. El bloc de continguts directament relacionat amb el debat ètic és el relatiu a la formació pedagògica especialitzada en distintes àrees de la intervenció socioeducativa. Tot i la vinculació directa, de la discussió amb els professionals d'aquest mòdul, es desprèn la necessitat de vincular aquesta formació amb el mòdul teòric i el mòdul relatiu a les tècniques, procediments i estratègies socioeducatius.

- La formació en continguts socials i psicopedagògics fonamentats principalment en diverses ciències socials i humanes: la pedagogia, la psicologia, la sociologia, l'antropologia, el dret o la història.
- La formació específica en tècniques, procediments, recursos, mètodes i estratègies que possibiliten una acció-intervenció integral i de caràcter complex.

La recerca ens ha permès valorar el predomini del paradigma tecnològic per sobre del sociocrític (Molina, 2005), i tant els professionals com els docents valoren la necessitat de desenvolupar competències socials, relacionals i ètiques, tant des dels àmbits professionals com acadèmics.

Tant professionals com docents posen l'accent sobre la necessitat d'adoptar una mirada crítica, ahora que responsable i madura, pel que fa a la consciència del lloc que ocupa el professional en un context socioeconòmic complex com és l'actual. Altres propostes coincidents que hi tenen a veure són:

- Desenvolupar les competències afectivoemocionals que completin una formació eminentment tècnica.
- Valorar la dimensió del treball en equip i en xarxa (afavorint l'intercanvi i la supervisió) i la dimensió del treball comunitari.
- Fer servir els processos deliberatius en la pràctica educativa seguint la seqüència pròpia de diàleg, crítica, reflexió i acció diferent.
- Posar en pràctica metodologies que permeten afrontar i treballar amb el conflicte.

El treball mostra la possibilitat de combinar activitats de recerca i docència. La consulta als professionals ens aproxima a les necessitats formatives des del món laboral; mentrestant, els docents que imparteixen assignatures al mòdul d'intervenció socioeducativa ens aproximen a la seva percepció d'aquestes necessitats des del context acadèmic. L'aportació d'ambdues veus es complementa amb les percepcions i l'experiència de l'alumnat de quart curs. Les veus són coincidents en bastants aspectes marcant possibles vies de millora de la pràctica formativa.

El codi deontològic de la professió és una eina fonamental per a la pràctica professional però també per als docents, ja que pot facilitar l'anàlisi i discussió sobre dilemes ètics que sorgeixen inevitablement en els debats acadèmics. El plantejament de la formació ètica i deontològica de forma transversal pot ajudar a reforçar les competències ètiques dels estudiants.

Agraïments

Per al desenvolupament del projecte hem comptat amb la col·laboració d'Iñaki Rodríguez Cueto (educador social i coordinador de la Comissió d'**Ètica i Deontologia del Col·legi Professional d'Educadors Socials del País Basc**), Sonia Nieto Juaristi (alumna del Grau d'Educació Social i col·laboradora de la Facultat d'Educació de la UIB), el Col·legi d'Educaodres i Educadors Socials de les Illes Balears (CEESIB), professorat dels estudis d'Educació Social de la UIB i alumnat de quart d'Educació Social del curs 2015-2016.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ASEDES (2004). *Código deontológico del educador y la educadora social*. Asociación Estatal de Educación Social.

Martín V. M.; Vila, S.; Merino, M. (2012). «Narraciones de derechos: Educación Social, Ética y Deontología profesional». *Pedagogía social. Revista Interuniversitaria*, 20, 303-323.

Molina, J. G. (2005). «El educador social entre la praxis y la poiesis educativa». *Universitas tarraconensis: Revista de Ciències de l'Educació*, 2, 131-152.

Pantoja, L. (2002). «Funciones de los códigos deontológicos». *Ética y calidad en la acción socioeducativa*. Barcelona: CEESC- FEAPES-AIEJI, 161-175.

Pantoja, L. (2011). «Deontología y código deontológico del Educador Social». *Pedagogía Social. Revista Interuniversitaria*, 19, 65-79.

Riberas, G.; Vilar, J. (2015). «La praxis reflexiva: un reto para la Educación Social». *EDETANIA. Estudios y propuestas socioeducativas*, 45, 129-142.

Ronda, L. (2011). «El educador social. Ética y práctica profesional». *Pedagogía Social. Revista Interuniversitaria*, 19, 51-63.

Vilar, J.; Riberas, G.; Rosa, G. (2014). «Necesidades formativas de los profesionales de la educación social para la gestión de los conflictos éticos en la práctica profesional». A: Delgado, P.; Barros, S.; Serrão, C.; Veiga, S.; Teresa, T.; Guedes, A.; Diogo, F.; Araújo, M. J. (Coord.). *Pedagogia / Educação Social - Teorias & Práticas. Espaços de investigação, formação e ação*. Porto: Escola Superior de Educação do Politécnico do Porto, 198-202.

Vilar, J. (2009). «L'ètica en la pràctica quotidiana de les professions socials». *Educació Social*, 17, 10-25.